

Pro memoria

Eduard Samueli p. Vigel sündis 23. juulil 1890. a. Mäksa val-
las Tartumaal. Kuni 1906. a. õppis ta Tartus, kust perekondlikel
põhjustel siirdus 1907. a. Rjazani, jätkates õpinguid sealses güm-
naasiumis, mille lõpetas hõbemedaliga. 1911. a. astus ta Moskva
Lazarevi Idamaade Keelte Instituuti, mille lõpetas 1915. a. Peale
idamaade keelte (erialaga araabia, pärsia ja türgi keeled) tund-
maõppimise süvendas ta ühtaegu oma teadmisi ajaloo ja vene
kirjanduse ajaloo alal.

1915.—1917. a. teenis ta mitmes väeosas. Alates 1920. a. oli ta
Viljandi maakonna reaalgümnaasiumis õpetajaks, kust 1922. a.
siirdus Röpina reaalgümnaasiumi direktoriks. Alates 1. augustist
1923. a. töötas Eduard Vigel pidevalt Tartu ülikooli raamatukogu
kuni 6. detsembrini 1957. a., mil jõudis lõpule ta elutee.

Oma kauaaegse tegevusega raamatukogus on E. Vigel jätnud
küllaltki silmapaistva ja märkimisväärse pärandi. Raamatukogu
rikkaliku perioodika fondi ümberkorraldamine tema vahetusel juh-
timisel tingis uue kataloogi koostamise mahuka (676 lk.) Tartu
ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestiku näol (Fr. Puksoo,
[juhendaja] ja E. Vigel, Tartu ülikooli raamatukogude ajakir-
jade nimestik. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis
(Dorpatensis). C. XXIII. Tartu 1940). Muu töö hulgas leidis ta
aega tegelda ka raamatukogu käsikirjade fondi läbitöötamisega.

Hinnatavad on kadunu teened meie raamatukogu ajaloo uurimisel. 1939. a. alates ilmus ajakirjas «Raamatukogu» (1939,
lk. 107—116 ja 1940, lk. 50—59) tema uurimus «Tartu ülikooli
raamatukogu asutamine 1800—1802». Sama küsimust käsitleb
ajaliselt laiendatud raamides, hõlmates raamatukogu tegevuse
esimest nelja aastakümnet, alljärgnevalt posthuumselt ilmuv uurim-
us.

Töötades bibliograafia sektori juhatajana, on E. Vigel 1950. a.
alates bibliografeerinud kirjandust ülikooli ajaloo ning õppejõu-
dude kohta. Paralleelselt ülikooli ajaloo allikmaterjalide kogumi-
sega uurijate jaoks on ta ka ise avaldanud uurimusi meie ülikoo-
liga seotud silmapaistvate teadlaste nagu N. I. Pirogovi kohta:
«Что читал Н. И. Пирогов (1828—1833, 1836)» («Вестник хирур-
гии» 1956, № 11, lk. 37—39) ja «О неизвестном портрете Н. И. Пу-

рогова» («Хирургия» 1959, № 11, lk. 79—80). Tema viimaseid artikleid «О посмертной маске А. С. Пушкина, хранящейся в библиотеке Тартуского университета» oli kirjutatud Üleliidulisele A. S. Puškini Muuseumile (ilmub muuseumilt saabunud ametliku teate kohaselt tema järjekordses kogumikus). Peale eelnimetatute on E. Vigel avaldanud artikleid kohalikes ajalehtedes.

Kadunut tunti laialdaselt kui suurt raamatusõpra, kes sügava armastuse ja andumusega pühendas kogu oma jõu raamatukogunduse ja teaduse edasiarendamisele.

Saateks

Vana Tartu ülikooli ja tema allasutuste ajaloo kohta on juba ilmunud küllaltki arvukas kirjandus, sealhulgas ka algallikate ulatusliku läbitöötamise tulemusena valminud uurimusi. Ülikooli arvukate teaduslike asutuste hulgas on aga üks, nimelt tema raamatukogu, mille ajaloo kohta senini pole kirjutatud ainsatki ulatuslikumat algallikaile tuginevat monograafilist uurimust. See on häiriva puudusena end tunda andnud kõigile, kel on tulnud tegelda ülikooli ajaloo uurimisega, ja seda ka täiesti arusaadavalt põhjustel: oli ju ülikooli pearaamatukogu ülikooli teadusliku ja õppe-metoodilise töö põhimisi baase. Eriti aktuaalseks on ülikooli raamatukogu ajaloo trükis avaldamine muutunud nüüd, kus see Balti NSV-de tähtsaim teaduslik raamatukogu on 1958. aastal saanud teadusliku raamatukogu õigused ja tema arvukas töötajaskond vajab tungivalt teost, mis võimaldab tal ülevaadet saada raamatukogu varajasemast ajaloost. Bibliograafia seisukohast on huvi selle perioodi vastu loomulikult eriti suur ka seetõttu, et just neil raamatukogu tegevuse esimesel neljal aastakümnel on tema raamatute fondidesse kogunenud küllaltki suur osa haruldusi ja esiktrükke.

Seda olulist lünka meie ülikooli ajaloo uurimise alal taotlebki täita käesolev töö. Nii vastutusriikka ülesande täitmiseks, nagu seda on raamatukogu ajaloo kirjutamine, oli kadunud suuri eeldusi. Aastakümneid kestnud töö bibliograafina oli tal võimaldanud põhjalikult tutvuda nii raamatukogu fondide ja nende saamislooga kui ka raamatukogu käsikirjade osakonna üli-rikkalike algallikate kogudega. Kui selle kõrval veel arvestada, et kadunu oli meie parim XVIII—XIX sajandi Saksa ja Vene perioodika tundja ning oli lühiaurimustes näidanud oma kogemusi ja võimeid ajalooteadusliku uurimistöö alal, siis on arusaadav see huvi, mis tekkis käesoleva, lühikest aega enne autori ootamatut surma valminud töö vastu.

Tööl on tema praegusel kujul ka oma ajalugu. Nagu nähtub kadunu omaste poolt minu käsutusse antud lahtistest, osalt nummerdamata eri redaktsioonide ja mustandite lehtedest, oli töö nõukogude-eelsel perioodil plaanitsetud raamatukogu asutamise ajaloon ja pidi ajaliselt lõppema 1802. a. lõpukuudega. Näib,

et sellest tööst on olemas olnud kaks teineteisele ülesehitatud redaktsiooni, milledest esimese (masinakirjas) redaktsiooni lõpetamine on autoril dateeritud 5. maiga 1936. aastal ja teise (käsi-kirjas) redaktsiooni lõpetamine 5. novembriga 1938. aastal. Viimase redaktsiooni lehtedel on tehtud värvilise pliiatsiga viimistlevaid ja täpsustavaid parandusi, mistõttu on tõenäoline ja mõnevõrra tõestatav, et see tekst ongi osaliselt ilmunud eri artiklina («Tartu ülikooli raamatukogu asutamine 1800—1802») ajakirja «Raamatukogu» 1939. ja 1940. aastakäigus. Et aga 1940. a. suvel teatavasti suleti kõik kodanliku Eesti ajakirjad, siis jäi artikli lõpposa trükkis ilmutamata.

Töö kujunemise selles faasis on autor kasutanud lisaks raamatukogu käsikirjade fondi rikkalikele materjalidele ka ajaloo keskarhiivis asetsevaid Tartu ülikooli arhiivi (praegu: ENSV Ajaloo Keskarhiivi ülikooli arhiivifond nr. 402) materjale. Arvesse võttes selle arhiivifondi korraldamise tookordset algelist seisundit, on materjale kasutatud küllaltki põhjalikult. Kasutamata on jäänud, nagu selgus kontrollimisel käesoleva töö täiendamise ja toimetamise käigus, selle arhiivifondi nimestikus viimastena näidatud kolm säilitisühikut, mille kasutamist meie põhjendatult oleksime eeldanud arhiivifondi praeguse korraldatuse puhul. Kõige selle tõttu on töö esimene, raamatukogu asutamist käsitlev osa kahtlemata parim, sest selles on käsitletud raamatukogu tekkimist tihedas seoses ülikooli enda kujunemisega.

Pärast Suurt Isamaasõda on autor tõenäoliselt asunud oma töö kolmanda redaktsiooni koostamisele, mille mustandmaterjale pole säilinud ja mida seetõttu ei olnud võimalik võrrelda lõpliku tekstiga. Raamatukogu asutamise osa on selles redaktsioonis jäänud endiseks, tehtud parandused kannavad metodoloogilist ja redaktsioonilist ilmet. Juurde on aga tulnud professor Morgensterni raamatukogu juhatajaks olemise perioodi (1803—1839) käsitus. Viimati nimetatud osa koostamisel ei ole autor ilmselt saanud kasutada ülikooli arhiivifondi materjale, mille hulgas on olemas spetsiaalsed raamatukogu materjale sisaldavad säilitisühikud. Raamatukogu käsikirjade osakonna arvukad säilitisühikud, mida autor endist viisi hoolikalt on kasutanud, võimaldavad põhijoontes õigesti käsitleda raamatukogu enda arengut, kuid raamatukogu ja ülikooli ning tema asutuste (rektoraadi, teaduskondade jm.) ja õppejõudude suhted kajastuvad neis nõrgalt. Sellest jhtuvalt ongi käesoleva töö nn. Morgensterni perioodi käsitus muutunud erinevalt raamatukogu asutamise omast kitsapiiriliselts bibliograafiliselts orienteeruvaks raamatukogu ajalooks.

Osalt sellest puudujäägist algallikate läbitöötamise osas on tingitud ka käesoleva töö suurim puudus kontseptsioonide alal. Püüdes õigestesse raamidesse asetada raamatukogu kauaaegse direktori prof. Morgensterni osatähtsust raamatukogu kujunemis-

loos, ei saanud E. Vigel näidata, kuidas raamatukogu kasv oli seotud ülikooli enda arenemisega. Üksikud näited maha arvatud, ei ole saadud ka seda veenvalt esile tuua, millist osa raamatukogu arenemisloos on etendanud tema juhtivad tegelased ja silmapaistvad teadlased-õppejõud. Kahvatuks ja liiga deklaratiivseks on jäänud töös ka paljude Morgensterni kaastööliste (Pöschmann, Anders'id) käsitlus.

Kõige selle tõttu on autor Morgensterniga kõrvutamas tema osatähtsuse korrigeerimiseks säärast juhuslikku tegelast meie ülikooli ajaloos, nagu seda oli 1800.—1802. a. (vaheaegadega) asekuraator Ungern-Sternberg. Nagu autor meile ise näitab, on väärtuslikumad kinkimise ja ostmise teel omandatud raamatukogud (Lestocq'i, suurvürst Konstantini, Loewenwolde) saabu- nud ülikoolile teiste isikute vahendusel ja Ungern-Sternbergi arvele kuulub vaid temalt endalt kuratooriumi nimel ostetud raamatukogu. Viimast aga hindab autor erinevalt eespool nimeta- tuist täiesti põhjendatult väheväärtuslikuks. Parem ei ole lugu ka Ungern-Sternbergi osaga raamatute tellimise alal. Nagu autor tõestab, oli Ungern-Sternbergi osa siingi õige tagasihoidlik, võiks isegi öelda nominaalne, ja seisnes selles, et ta ülikooli raamatu- kogule määratud summade piires (puhuti küll ka neid piire ületa- des) raamatuid tellis nimestike järgi, mida esitasid ülikooli õppe- jõud. Kuid sedagi tehti tema juhtimisel niivõrd puudulikult, et tellimuste täitjail — Saksa raamatukaupmeestel — oli põhjenda- tud pretensioone tellitud raamatute alfaabeetilise nimestiku puu- dumise jm. alal. Samuti tõestab autor, et Leipzigi raamatukaup- mehe Kummeriga, kes varustas raamatukogu uue kirjandusega, on käsitletaval perioodil loodud sidemed mitte Ungern-Stern- bergi, vaid Kotzebue vahendusel ja ettepanekul. Kui veel arves- tada, et Ungern-Sternbergi sekkumine raamatukogu töösse oli nii- võrd suvaline ja asjatundmatu, et selle vastu pidi korduvalt protestima raamatukogu tegelik juhataja prof. Pöschmann, kellel oli leebelt tagasihoidliku inimese kuulsus, siis muutuvad Ungern- Sternbergi teened raamatukogu asutamise osas väga küsitavaiks.

Vaevalt suudaksime ka kaasa teha ja õigustada Ungern-Stern- bergi idealiseerimist seoses tema (Eestimaa rüütelkonna esin- daja) ja Sieversi (Liivimaa rüütelkonna esindaja) vahelise tüliga kuratooriumis Ungern-Sternbergi poolt tehtud ülekulutuste puhul raamatute hankimisel, mis autori poolt on mingiks suur- sündmuseks paisutatud. Siin peame arvestama, et see kemp- lev arveteõiendamine toimub 1803. aasta jaanuaris-aprillis, mil kuratoorium oli 1802. a. 12. detsembri «Asutamisaktiga» võimult kõrvaldatud ja nii Ungern-Sternberg kui ka Sievers tegid etteval- mistusi aruandmiseks «oma» rüütelkonnale, et oma tegevust paremini õigustada. Lõpuks oli tol ajal parajasti käigus taotlus Ungern-Sternbergile pensioni määramiseks ja on täiesti võimalik, et kogu see kuratooriumi kassarevisjon oli Sieversi poolt lavas-

tatud kadedusest Ungern-Sternbergi vastu, kes oli osanud keisri kaudu välja pressida ülikooli eelarveliste summade arvel pensioni, mille saamiseks tal seaduse järgi puudus õigus.

Kuigi autor tunnustab selle pöörde tähtsust, mis toimus meie ülikooli ajaloos 1802. a. 12. detsembril statuudi kehtestamisega, millega ülikool vabanes suvalisest alluvusest Balti rüütelkondadele ja võis seetõttu muutuda Vene progressiivse kultuuri tähtsaks koldeks, on ta kahjuks Ungern-Sternbergi ülistamise teenistusse katsunud rakendada ka rüütelkondadevastase professorikonna progressiivse tuumiku selliseid tunnustatud tegelasi, nagu seda olid professorid Parrot ja Jäsche. Et siin on ilmselt tegemist algallikate vähepõhjendatud ja suvalise tõlgitsemisega, siis on kõigil neil juhtudel (ja taoliselt ka teistel analoogilistel juhtudel) kommenteerivad ja korrigeerivad märkused antud joonealuste viidetena.

Et Tartu Riikliku Ülikooli rektoraadi poolt tehti käesolevate ridade kirjutajale ülesandeks alljärgneva töö trükiks ettevalmistamine ja toimetamine, siis esitan töö täiendamise ja toimetamise kohta järgmise aruande. Toimetajana katsusin võimalikult muutumatuna säilitada autori poolt koostatud teksti. Muudatusi on tekstis ette võetud peamiselt järgmistel juhtudel: 1) on välja jäetud paljud autori mõttekäikude kordamised, koondades neid sinna, kuhu nad sisulistel kaalutlustel kuuluvad või kus neid autor ise on esitanud kõige paremini ja põhjalikumalt. Neil ja ka eespool käesolevas saatesõnas esitatud kaalutlustel ning arvestades samuti retsensentide tungivaid sooviavaldu, on kärpimisi suuremas ulatuses tehtud Ungern-Sternbergi käsitlevais töö osades; 2) tekstist on välja jäetud, ilma et seda joone all oleks märgitud, kõik need autori väited ja tema poolt esitatud andmed, mis osutusid kontrollimisel täies ulatuses mittepaikapidaavaks; 3) tavalise tekstina, s. o. ilma jutumärkideta on esitatud enamik autori tsitaate, sest need osutusid lähemal võrdlemisel ja kontrollimisel refereeringuiks, mis vaid teatavais vähem olulistes osades kokku langesid tsiteeritavate resp. refereeritavate autorite tekstiga. Tsitaatidena on antud vaid need autori tsitaadid ja tsitaatide osad, mida täpsustamise, täiendamise ja parandamise teel oli võimalik muuta tsitaatideks; 4) teatavaid muudatusi ja täpsustusi on tehtud ka terminoloogia alal. Samuti on tänapäevastega asendatud need sõnad ja väljendid, milles ilmsiks tuli autori teatav kallak kodanliku perioodi nn. keeleuunduse eelistamisele; 5) parandatud ja täpsustatud on kõik arvukad vead dateerimise, viitamise ja muul alal. Kõik need muudatused on teostatud eeldusel, et autor ise oleks neid töö trükieelsel kontrollimisel märganud ja parandanud, mistõttu neid parandusi tekstis ega joone all pole näidatud. Pealegi oleks selline viitamine liigselt koormanud niigi keerulist joonealust aparati.

Töö vormistamise osas oli suuri puudujääke tsiteerimise ja viitamise alal. Ilma allikale viitamiseta oli esitatud rõhuv enamik tsitaate ja kandvama tähtsusega refereeringuid. Kasutamiskõlbmatuks osutus algallikate säilitusühikute nimestik, eriti raamatukogu käsikirjade osakonna toimikute osas. Palju ebatäpsusi esines ka kirjanduse nimestikus ning joone all esitatud teoste tiitlite lühendites. Vigased ja ebaõiged olid enamikus ka autori joonealused viited. Teatavate paranduste ja täpsustustega sai neist kasutada vaid 31 (joone all on need välja tõstetud järjekorranumbri juurde asetatud *-märgiga). Kõike eespool mainitud arvesse võttes tuli töö välise vormistamise ja sisulise põhistuse osas teha peaaegu täies ulatuses uuesti. Joonealuse aparatuuri osas püüdsin piirduda nende algallikate ja kirjandusteoste viitamisega, mida autor oleks tõenäoliselt ka ise esitanud, kui tal oleks võimalik olnud seda ülesannet meetodikindlalt läbi viia. Et me aga väga paljudel juhtudel võime vaid aimamisi kindlaks teha autori väidete jm. allikaid, siis vastutab allakirjutanu viidete valiku ja neis esitatud andmete täpsuse eest. Kommenteerivad märkused on esitatud joone all neil juhtudel, kui vastavaid andmeid ja seisukohti polnud mitmesugustel põhjustel võimalik asetada teksti. Allakirjutanu poolt on koostatud resümee tekst, samuti ka algallikate nimestik ning vormistatud viidatud kirjandusteoste tiitlid ja nende lühendid. Nagu posthuumselt ilmuvais töödes tavaline, on ka käesoleva töö juurde lisatud kirjanduse nimestikus näidatud kõigi autori poolt valitud ja esitatud teoste tiitlid, sealhulgas ka sellised, millele pole viidatud ei tekstis ega joone all. Joonealuste viidete lihtsustamiseks pole algallikaile viitamisel näidatud nende säilitamise kohta. Kõik materjalid ülikooli arhiivifondist (f. 402) on võetud ENSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist ja kõik ülejäänud joone all viidatud säilitusühikud asetsevad raamatukogu käsikirjade osakonnas. Säilitusühikute sisuline iseloomustus on antud algallikate nimestikus. Kõik dateeringud on antud töös tollal Venemaal kehtiva vana kalendri järgi, vaid välismaalt saadetud kirjad on dateeritud uue kalendri järgi, mis on ka lühendina (u. k.) näidatud dateeringu lõpul. Kalendrite vahe oli XIX sajandil 12 päeva.

Kogu selles kuusid väldanud pidevas töös ja otsimises aitasid mind ENSV RAKA uurimissaali ja TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakonna ning bibliograafiaosakonna töötajad. Eriti võlgnen ma tänu A. Traadile käsikirjade osakonnast tema abi eest sealt pärinevate säilitusühikute ülesotsimisel. Töös osundatud umbes 350 teose tiitlid kontrollis ja ühtlustas TRÜ Teadusliku Raamatukogu bibliograafiaosakonna juhataja K. Noodla. Tema poolt on kontrollitud ka kirjanduse nimestiku nende teoste tiitlid, millele pole joone all viidatud. Autori lühibiograafia esitas raamatukogu direktor, resümee tõlkis vene keelde dots.

L. Eringson, keeleliselt redigeeris töö teksti E. Uuspõld. Olgu neile kõigile avaldatud siinkohal tänu nende töö ja vaeva eest.

Kõigile puudujääkidele ja soovidajätmistele vaatamata peaks käesolev töö olema küllaltki soliidseks baasiks ülikooli teadusliku raamatukogu varajasema ajaloo tundmaõppimisel ning tema ajaloo uurimisele virgutamisel.

Tartus 1960. a. jaanuaris.

J. MADISSON